

Stanovništvo u Hrvatskoj: čimbenici silaznih trendova

Andelko Akrap*

Sažetak

Primjenom metode demografske analize istraženi su višestoljetni čimbenici razvoja stanovništva u Hrvatskoj. Težište je na razdoblju od polovice 19. stoljeća do 2017. godine. Razmatrajući suvremene demografske trendove povijesno–demografskim pristupom, utvrđeno je razdoblje od kojega započinje demografsko i gospodarsko zaostajanje Hrvatske. Na temelju projekcija stanovništva do 2051. predložene su vrlo nepovoljne promjene u dobnoj strukturi stanovništva. Budući da projicirane demografske promjene nose sa sobom sve izraženije socijalne i gospodarske probleme, autor predlaže ključne mjere za demografsku revitalizaciju Hrvatske.

Ključne riječi: početak demografskog zaostajanja Hrvatske, depopulacija u Hrvatskoj, populacijska politika, demografski krah

Uvod

Hrvatska je suočena s dramatičnim demografskim trendovima: smanjuje se ukupan broj stanovnika, ubrzano raste broj i udio stanovništva sa 65 i više godina i — nasuprot tomu — smanjuje se broj i udio mladih (0–14 godina), kao i broj i udio osoba u radnoj dobi (15–64 godine). Prirodna depopulacija traje neprekidno od 1991. godine, brojna seoska naselja ostaju bez stanovnika. Istovremeno Hrvatska bilježi veliko iseljavanje. Nad prošlim povremenim demografskim uzlaznim putanjama, u konačnici su prevladali vrlo nepovoljni trendovi kojima se, barem zasada, ne nazire kraj. Nemoguće je razumjeti depopulacijske tendencije u Hrvatskoj bez identificiranja čimbenika koji su imali najjači utjecaj na spomenute pojave i procese. Veliki prostori u Hrvatskoj stoljećima imaju biljeg gospodarske nerazvijenosti, rijetke gustoće naseljenosti i depopulacijskih tendencija. Oni nisu oduvijek bili gospodarski nerazvijeni, rijetko naseljeni i besperspektivni. Osmanska, habsburška i mletačka zaposjedanja i vladanja hrvatskim zemljama

* Prof. dr. sc. Andelko Akrap, Ekonomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. Adresa: Trg J. F. Kennedyja 6, 10000 Zagreb, Hrvatska. E-adresa: aakrap@efzg.hr

ostavili su u naslijeđe nerazvijenost. Ostavština nerazvijenosti na prostorima gdje su naselili novo stanovništvo prepoznatljiva je i danas. Ako želimo pratiti smjernice kretanja stanovništva određenoga područja, moramo poznavat specifične čimbenike koji su u danim uvjetima djelovali na razvoj stanovništva toga područja (Wertheimer–Baletić, 1971, 19). U raspravi o suvremenim demografskim tendencijama u Hrvatskoj valja se vratiti u povijest te uključiti politička i društvena zbivanja i od sredine 15. do početka 18. stoljeća. Do početka 15. stoljeća, s vremenskim pomakom, hrvatski je prostor slijedio ključne pojave društvenoga rasta na europskom Zapadu. Na prostoru današnjega teritorijalnoga obuhvata Republike Hrvatske društveni i gospodarski razvoj između 1100. i 1400. godine bio je u stalnom napretku, a razvoj je bio više–manje ravnomjeran, bez jačih prekida i osjetnijih poremećaja (Raukar, 1997, 400–401). To potvrđuje rast broja gradova i gradskih naselja (Buturac, 1970, 7–8; Adamček, 1980, 162–190). Bez porasta stanovništva u hrvatskim zemljama ne bi rastao broj naselja i gradova. U varaždinskoj, zagrebačkoj, križevačkoj i virovitičkoj županiji, te području južno od Kupe i Pounju, evidentirana su 142 grada i gradska naselja, a prema sačuvanim podacima svi se oni mogu s dosta sigurnosti razvrstati u naselja nastala u 13. i 14. stoljeću i naselja nastala u 15. i prvom desetljeću 16. stoljeća (Adamček, 1980, 177). U doosmanskom vremenu na temelju brojnih listina dade se zaključiti da je na prostoru Like, Krbave i Gacke živio brojani narod u trgovištima i selima (Lopašić, 1888, 14). Sažimanjem temeljnih značajki povijesti Slavonije, Hrvatske i Dalmacije do pred kraj 15. stoljeća moguće je na temelju činjenica ustvrditi kako se društveni razvoj odvijao prema europskim modelima onoga vremena (Rendić–Miočević, 1996, 265).

1. Čimbenici višestoljetnoga demografskoga i gospodarskoga nazadovanja

1.1. Ratovi Osmanlija, Mlečana i Habsburgovaca

Ratovima Osmanlija, Mlečana i Habsburgovaca i njihovim zaposjedanjima hrvatskih zemalja prekinut je demografski i gospodarski napredak. Hrvatske zemlje bile su rascijepjene između Mlečana, Osmanlija i Habsburgovaca. Veliki su teritoriji ostali raspućeni. Dalmatinski gradovi u posjedu Venecije bili su uz samu granicu s Osmanskim Carstvom, što je bilo presudno za gospodarsko i populacijsko zaostajanje (Perojević, 1931). U Dalmaciji su gospodarski stradali kontinentalni i priobalni prostori, jedino su ostali pošteđeni otoci. Povijest Istre u doba Venecije karakterizira velika promjena broja stanovnika uvjetovana vanjskim i unutrašnjim migracijskim strujama, što je potaknuto epidemijama, ratovima i gospodarsko–pravnim činiteljima (Bertoša, 1995). Većina je istarskih urbanih središta u 16. stoljeću životarila u teškim prilikama pod stegom mletačkoga političko–ekonomskoga centralizma. Istovremeno se u Europi, unatoč ratovima i nećakama, zbivao demografski rast. Europa od 1450. do 1650. godine bilježi osjetan porast broja stanovnika. To je razdoblje na našim prostorima obilježeno masov-

nim raseljavanjem i velikim padom broja stanovnika. Prema procjeni, na današnjem prostoru Republike Hrvatske živjelo je 1500. godine oko 1,010.000 stanovnika (Gelo, 2000), a 1700. godine 644.500 stanovnika (Gelo i Krivošić, 1990). Broj se stanovnika smanjio za 36,2%. Istovremeno je na prostoru koji obuhvaća zemlje zapadne Europe, u što su uključene nordijske zemlje i Italija, broj stanovnika od 1500. do 1700. godine porastao za 42,8%. Na prostoru istočne Europe (bez teritorija bivšega SSSR) broj je stanovnika porastao za 39,3%. Na prostoru bivšega SSSR-a broj je stanovnika porastao za 56,6% itd. (Maddison, 2001). Hrvatska je i osjetno osiromašila. To potvrđuju procjene o kretanju bruto domaćega proizvoda na prostoru Hrvatske. Za dvjesto godina (1500.–1700.) smanjila se masa bruto domaćega proizvoda za gotovo 5% (Stipetić, 2003, 120–154). Upravo se u tom vremenu bilježi sve veće gospodarsko zaostajanje Hrvatske u odnosu na Zapadnu Europu. Od 1500. do 1700. godine Austrija, Francuska i sve skandinavske zemlje povećavaju svoj bruto domaći proizvod po stanovniku: 40% Austrija, 36% Francuska, 75% Engleska, 41% Danska i Švicarska itd. Od svih europskih zemalja za koje su raspoloživi podatci jedino Hrvatska bilježi gospodarski nazadak. Nakon 1820. godine započeo je postupni rast hrvatskoga gospodarstva, ali se zaostajanje nikada neće ukloniti. Hrvatsko gospodarsko zaostajanje opisuje sljedeće: »Ako blagostanje zapadnog Europljanina označimo kao 100, tada je bruto domaći proizvod po stanovniku u Hrvatskoj iznosio: godine 1500. — 74%; 1700. — 53%; 1820. — 42%; 1870 samo 30%, da bi porastao na 39% u 1913. godini« (Stipetić, 2003, 154). Nakon osmanskoga povlačenja sa zaposjednutih područja, potkraj 17. i početkom 18. stoljeća veliki su prostori ostali vrlo rijetko naseljeni. S motrišta daljnjega ukupnoga razvoja Hrvatska ne samo da je izgubila veliki broj stanovnika, nego i aristokratske elite koje su trebale bit nositelji razvojnih procesa (Rogić, 2000, 323–337). Zbog očuvanja granica Mlečani i Habsburgovci naseljavali su novo stanovništvo. Međutim, kao što je Habsburška Monarhija oblikovala i izuzela ispod hrvatske vlasti hrvatsko-slavonsku Vojnu krajinu, tako je i Mletačka Republika oblikovala „krajine” u Dalmaciji uz osmansku granicu, od Zrmanje do Neretve (Grgić, 1962; Stančić, 1982). Habsburzi i Mlečani od samoga su početka konzervirali društvene i gospodarske strukture na tim područjima te tako ograničili gospodarski razvoj (Stančić, 1982, 1901). To su bili i ostali prostori s vrlo malim gospodarskim napretkom i stoga trajno iseljenički.

1.2. *Od „bijeke kuge” do iseljavanja*

Prostor nekada useljeničke Slavonije, s obzirom i na sadašnja vrlo zabrinjavajuća demografska kretanja, zaslužuje pozornost. Nakon povlačenja Osmanlija mnoga su zemljišta u Slavoniji početkom 18. stoljeća opustjela, vladala je bijeda, siromaštvo i dezorganizacija (Bösendorfer, 1950, 67). Tijekom prve polovice 18. stoljeća u Slavoniji je rastao broj stanovnika, u većoj mjeri zbog doseljavanja nego li zbog prirodnoga prirasta (Gelo i Krivošić, 1990, 21). I nakon stalne kolonizacije novoga stanovništva tijekom 18. stoljeća Slavonija je još uvijek bila slabo naseljena. No, već od polovice 19. stoljeća dvije su pojave u Slavoniji unijele jake i dalekosežne depopulacijske tendencije, unatoč stalnomu priljevu novoga sta-

novništva iz visokonatalitetnih područja. Naime, nedugo nakon ukidanja kmetstva 1848. godine počele su se dijeliti kućne zadruge i zaduživanje uz lihvarske kamate osamostaljenih obitelji zbog gradnje novih kuća i opremanja gazdinstva (Marković, 1976, 149–394). Dugove su vraćali najprije prodajom stoke, a u konačnici prodajom posjeda i iseljavanjem, velikom većinom, prema prekomorskim zemljama. Posjede su kupovali i doseljavali Nijemci, Mađari i Česi, koji su odigrali veliku ulogu u razvoju poljoprivredne tehnologije i obrta u Hrvatskoj i Slavoniji (Bićanić, 1951, 49). Procjene su da je od 1880–ih do Prvoga svjetskoga rata u prekomorske zemlje iselilo između 450.000 i 500.000 stanovnika s današnjega teritorija Hrvatske, od toga iz povijesne Hrvatske i Slavonije oko 300.000 osoba (Stipetić, 1987, 52). Iseljavanje nije prekinuto ni između dva svjetska rata (1918.–1940.), kad se iselilo iz čitave Hrvatske oko 120.000 ljudi, poglavito mnogo iz Istre (Stipetić, 1987, 52). U odnosu na broj stanovnika, riječ je o velikom broju iseljenih. Ipak, to nije sve, iseljavanju treba pridodati i jedan specifičan čimbenik koji je doprinio padu broja rođenih. Uz spomenute općepoznate čimbenike, na ubrzano smanjivanje razine bračnoga fertiliteta mogu djelovati i specifični čimbenici koji obilježavaju određeni socio–kulturni ambijent (Wertheimer–Baletić, 1971). Upravo se na prostoru Slavonije može identificirati jedan specifičan čimbenik koji je vodio snižavanju broja rođenih — svojevoljno ograničavanje broja djece u obitelji pobačajima. Potonje se spominje već sredinom 19. stoljeća (Rihtman–Auguštin, 1984). Za ženidbu su bile poželjne kćeri jedince i sinovi jedinci jer nemaju s kime dijeliti imanje. Cilj je, dakle, biti jedina ili jedini u roditelja, a to je značilo i jedno dijete u roditelja (Sremac, 1940, 47). A da bi se to postignulo, upravo na područjima bogatim plodnom zemljom, planirano se ograničavao broj djece u obitelji, što se poslije nazvalo „bijelom kugom” (Berti, 1930). Upravo je „bijela kuga” — ili načelo jednoga ili dvoje djece u obitelji — razlog da su čitavi krajevi u Slavoniji opustjeli (Erlich, 1971, 273). Istraživanja provedena pred Drugi svjetski rat pokazuju da se Slavonija isticala po pobačajima, ne samo u odnosu na druge hrvatske regije, nego i u odnosu na sva područja prve Jugoslavije. U Slavoniji su tri četvrtine sela prakticirale česte pobačaje radi ograničavanja broja djece u obitelji. U selima gdje se primjenjivao pobačaj bilo je prepoznatljivo manje rođenih (Erlich, 1971, 273). Učinci toga su mjerljivi. Primjerice, praćenjem rodova stanovništva Požege i okolice, od osmanskoga razdoblja do 1950. godine, dolazi se do fascinantnoga trenda izumiranja ne samo prastanovnika, nego starijih i novijih doseljenika (Buturac, 1967, 539–542). Društvene i gospodarske prilike oblikovale su uvjete u kojima se dio slavonskoga stanovništva bojao „demografskoga viška” te tako stvarao „demografski manjak”, koji je stalno nadoknađivan doseljenicima iz visokonatalitetnih prostora. A kad plodna zemlja nije više privlačila nove doseljenike, Slavonija je postala emigracijska. Kroz drugu polovicu 19. stoljeća i osobito tijekom 20. stoljeća do 1948., organiziranim kolonizacijama i individualno iseljavalo se stanovništvo iz Hrvatskoga zagorja, Prigorja, Korduna, Banovine, Like, Gorskoga kotara i dalmatinskoga zaleda u istočne krajeve središnje Hrvatske, istočnu Hrvatsku i Vojvodinu. Prema procjeni, u navedenom razdoblju preseljeno je oko 300.000 osoba (Nejašmić, 1991, 107). U vezi s

pobačajima i lošim demografskim trendovima Crkva (Aračić, 1998) nije ostala po strani i već od druge polovice 19. stoljeća organizirano je nastojala suzbiti širenje pobačaja (Erlich, 1971, 273). To svjedoči pastirsko pismo Hrvatskoga episkopata upućeno 1929. godine te pismo zagrebačkoga nadbiskupa Alojzija Stepinaca upućeno liječnicima u siječnju 1940. godine (Salač, 1942, 92–97). Prikazali smo neke od specifičnih čimbenika koji su ubrzali pad broja rođenih u vrijeme kad se to nije očekivalo. Korijen onovremenih gospodarskih i u sklopu toga demografskih problema leži u političkim i gospodarskim ograničenjima i stoga malim učincima prve hrvatske modernizacije od polovice 19. stoljeća do pred Drugi svjetski rat (Rogić, 2000). Modernizacijski su procesi tekli vrlo sporo jer je sredinom 20. stoljeća još oko 80% stanovništva živjelo u seoskim naseljima. Treba istaknuti nekoliko ključnih konstatacija. Ratovi Osmanlija, Habsburga i Mlečana na današnjem prostoru Hrvatske nanijeli su velike demografske i gospodarske gubitke. Ostavština njihova vladanja gospodarsko je i demografsko zaostajanje velikih područja, što se protegnulo do danas. Na izgubljeni porast stanovništva od 15. do 18. stoljeća nadovezuje se iseljavanje u prekomorske zemlje od zadnja dva desetljeća 19. do polovice 20. stoljeća. To je bio vrlo veliki odljev bioloških potencijala, što je ne samo kratkoročno, nego i dugoročno smanjilo porast stanovništva u Hrvatskoj.

2. Demografske promjene od druge polovice 20. stoljeća

2.1. Depopulacijske tendencije kao posljedica modela gospodarskoga razvoja

Analiza razvoja stanovništva u Hrvatskoj od druge polovice 20. stoljeća do danas pokazuje da su u sam model gospodarskoga razvoja, promoviran odmah nakon 1945. godine — koji je u osnovnim značajkama ostao do danas nepromijenjen — neizravno ugrađene depopulacijske tendencije. Dva su ključna demografska učinka spomenutoga modela gospodarskoga razvoja, masovno napuštanje seoskih naselja i iseljavanje prema nekoliko većih gradova u Hrvatskoj i u inozemstvo. Mjereno učincima, i s dovoljno vremenskoga odmaka, može se zaključiti: razvoj stanovništva u Hrvatskoj od druge polovice 20. stoljeća odvijao se je spontano i nije bio društveno usmjeravan putem određene politike razvoja stanovništva (Wertheimer–Baletić, 1996). U sklopu toga razmatramo nekoliko bitnih političkih i gospodarskih fenomena koji su doprinijeli, izravno ili neizravno, ubrzanju nepovoljnih demografskih kretanja. Posebnu bi pozornost trebalo posvetiti suvremenim promjenama u sustavu životnih vrijednosti kao čimbeniku koji ne pogoduje obitelji i djeci. Može se opravdano prigovoriti na općenitost potonje tvrdnje, jer kako razumjeti da gospodarski zamjetno razvijenije države imaju, i bez useljenika, bolju demografsku sliku, primjerice Francuska i skandinavske zemlje. Pri tom valja imati u vidu da društvo u cjelini, a posebno u javnosti prisutne različite — gospodarske, znanstvene, političke i dr. — elite u Hrvatskoj djeluju, izravno ili neizravno, na oblikovanje poželjnoga sustava životnih vrijednosti nesklonih djeci i obitelji.

2.1.1. Brojčani pokazatelji depopulacije

Držimo bitnim uraditi demografsko–ekonomsku analizu i identificirati čimbenike koji bi utjecali na pad broja rođenih i iseljavanje iz Hrvatske. Reduciranje na samo jedan segment ove zaista složene problematike ima nedostatke, međutim, u hrvatskim uvjetima time se objašnjava veći dio prošlih dugoročnih, ali i tekućih tendencija. Demografski krah u Hrvatskoj duboko je ukorijenjen u politici ukupnoga razvoja. Odmah nakon Drugoga svjetskoga rata »nova upravljačka elita snažno ubrzava tempo industrijalizacije, razvoj industrijsko–urbanog sektora i dotad neviden transfer stanovništva, koji poprima značajke biblijskog egzodusa« (Županov, 2002, 129). Cilj je bio u kratkom vremenu omasoviti industrijsko radništvo velikim transferom seljaštva iz poljoprivrede u industrijski sektor, provodeći jednu vrstu »političkog terora nad seoskim življem« (Rogić, 2000, 431).

Tablica 1. Kretanje ukupnoga broja stanovnika u Hrvatskoj od 1948. do 2016. godine¹

Table 1. Total population trends in Croatia from 1948 to 2016

Godina popisa ²	Broj stanovnika		
	Ukupno	Indeks (1948 = 100,0)	Verižni indeks
1948.	3.779.858	100,0	
1953.	3.936.022	104,1	104,1
1961.	4.159.696	110,0	105,7
1971.	4.169.887	110,3	100,2
1981.	4.391.139	116,2	105,3
1991.	4.499.049	119,0	102,5
2001.	4.200.214	111,1	93,4
2011.	4.284.889	113,4	102,0
2016. ³	4.056.000	107,3	94,7

1 Izvor podataka za popise i autorove procjene: Savezni zavod za statistiku, 1975; Republički zavod za statistiku, 1989; Državni zavod za statistiku, 1995; Državni zavod za statistiku, 1996; Državni zavod za statistiku, 2003; Državni zavod za statistiku, 2013.

2 Podatci o broju stanovnika dostupni na stranicama Državnoga zavoda za statistiku za popise 1971. 1981., 1991. i 2001. nisu usporedivi s popisima prije 1971. kao ni s popisom 2011. godine. U ovoj su tablici podatci svedeni na razinu usporedivosti, dakle, isključene su osobe popisane u inozemstvu u popisima od 1971. do 2001. godine.

3 Procijenjen ukupan broj stanovnika sredinom 2016. godine (usp. Akrap i dr., 2017; Akrap i Ivanda 2018).

Brzinu promjena u gospodarskoj strukturi podupire činjenica da je između popisa stanovništva 1948. i 1981. godine udio poljoprivrednoga u ukupnom stanovništvu smanjen sa 66,3% na 15% (Stipetić, 1988, 249). Budući da Hrvatska nije imala regionalni sustav većega broja gradova — koji bi razvojem izvanpoljoprivrednoga sektora gospodarstva postupno prihvaćali stanovništvo iz svojega okružja koje se odlijeva iz poljoprivrede — nastavio se je produbljivati neravnomjeran regionalni gospodarski razvoj. Industrija se je razvijala prvenstveno u većim gradovima, gdje je postojala temeljna infrastruktura. Izgradnja nove industrijske i druge prateće infrastrukture zahtijevalo je ne samo duže vremensko razdoblje, nego i zamjetno veća ulaganja.

Tablica 2. Broj živorođenih, umrlih i prirodna promjena u odabranim godinama od 1900. do 2017. godine⁴

Table 2. Number of live births, deaths and natural change for selected years from 1900 to 2017

Odabrane godine	Ukupan broj		
	Živorodeni	Umrli	Promjena
1900.	126.300	86.245	40.055
1910.	132.194	84.404	47.790
1921.	122.286	79.005	43.281
1940.	93.161	62.858	30.303
1948.	88.603	52.188	36.415
1953.	89.784	46.662	43.122
1961.	74.190	37.796	36.394
1971.	61.673	44.538	17.135
1991.	50.815	55.714	–4.899
2001.	40.993	49.552	–8.559
2010.	43.361	52.096	–8.735
2015.	37.503	54.205	–16.702
2017.	36.647	54.261	–17.614

4 Izvor: Gelo, 2005; Prirodno kretanje stanovništva za pojedine godine od 2001. do 2017. godine, Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske.

2.1.2. *Promjena sociokulturnoga okruženja i ubrzani pad nataliteta*

Veliki priljev stanovništva u gradove nije pratila stambena izgradnja, a to je ubrzalo smanjivanje nataliteta. U 1960–ima i 1970–ima masovnom gradnjom radničkih stanova u Zagrebu, Splitu i Rijeci dio se dnevnih migranta, iz njihova seoskoga okruženja, trajno preselio u gradove. Tako se populacijski praznilo neposredno seosko okruženje i kad je bila održiva dnevna radna migracija. Usto je prijelaz iz tradicionalne seoske sredine u velike gradove utjecao na bržu transformaciju obitelji i spomenuti pad nataliteta. Porast nataliteta nakon Drugoga svjetskoga rata u natalitetno–kompenzacijskom periodu (*baby boom*) potrajao je u razvijenom dijelu Europe do 1964. godine, a u Hrvatskoj samo do 1955. godine. Razlog su tomu masovne migracije i promjena sociokulturnoga okruženja. Razvoj izvanpoljoprivrednoga sektora gospodarstva nije generirao dovoljno radnih mjesta za brojne naraštaje rođene između dvaju svjetskih ratova. Dodatni pritisak na tržište radne snage činilo je postupno pristizanje brojnih naraštaja rođenih u natalitetno kompenzacijskom razdoblju od 1947. do 1955. godine. Brojnost spomenutih naraštaja potvrđuje vitalna statistika u Tablici 2. Istovremeno je 1965. godine proklamirana privredna reforma i prijelaz s radno–intenzivnoga na kapitalno–intenzivno privređivanje. Upravo kada su u radnu dob ulazili brojni naraštaji ne samo da nije omogućeno njihovo zapošljavanje, nego su i zaposleni gubili posao.

Za nešto više od desetak godina, model ubrzane industrijalizacije doživio je krah. Rješenje se našlo, ali pogubno za buduće demografske trendove. U Hrvatskoj je rasla nezaposlenost, a na europskom tržištu, prvenstveno u Njemačkoj, vladala je velika potražnja za nekvalificiranom radnom snagom (Wertheimer–Baletić, 1969). Onovremene političke elite nisu dvojile, otvorile su granice. U tom masovnom bijegu iz poljoprivrede i nezaposlenosti, od 1961. do 1971. godine iz Hrvatske se iselilo oko 293 tisuće osoba. Od toga je njih oko 83% otišlo iz seoskih naselja (Akrap, 2004). Usporedna istraživanja temeljena na iskustvu prijašnjih iseljavanja iz Hrvatske i drugih europskih zemalja pokazivala su da „privremena” emigracija velikim dijelom prerasta u trajnu (Wertheimer–Baletić, 1971, 80–87). U međupopisnom razdoblju 1948.–1961. u Hrvatskoj je zabilježen zadnji razmjerno važniji porast broja stanovnika (usp. Tablicu 1). Već između popisa 1961. i 1971. u Hrvatskoj broj stanovnika raste za samo 0,2%. Istovremeno je broj stanovnika u seoskim naseljima smanjen čak za 557.500 (Akrap, 2004). Tako je model ubrzane industrijalizacije temeljito ispraznio sela i doprinio brzemu padu broj rođenih i iseljavanju. Zapošljavanjem u inozemstvu porastao je životni standard na manje razvijenim područjima, ali uglavnom bez bitnijega pomaka u gospodarskom razvoju tih područja. U 1980–ima gospodarska kriza i nezaposlenost smanjili su migraciju. No ni na razvijenom Zapadu nije bilo veće potražnje za radnom snagom.

Tablica 3. Prirodno kretanje stanovništva od 2000. do 2017. godine⁵

Table 3. *Natural change in population from 2000 to 2017*

Godina	Ukupan broj		
	Živorodeni	Umrli	Prirast
2000.	43.746	50.246	-6.500
2001.	40.993	49.552	-8.559
2002.	40.094	50.569	-10.475
2003.	39.668	52.575	-12.907
2004.	40.307	49.756	-9.449
2005.	42.492	51.790	-9.298
2006.	41.446	50.378	-8.932
2007.	41.910	52.367	-10.457
2008.	43.753	52.151	-8.398
2009.	44.577	52.414	-7.837
2010.	43.361	52.096	-8.735
2011.	41.197	51.019	-9.822
2012.	41.771	51.710	-9.939
2013.	39.939	50.386	-10.447
2014.	39.566	50.839	-11.273
2015.	37.503	54.205	-16.702
2016.	37.537	51.542	-14.005
2017.	36.647	54.261	-17.614

2.2. Ratna agresija na Hrvatsku

Na niz razmotrenih regresivnih demografskih čimbenika u 1990–im nadovezala se ratna agresija na Hrvatsku. Od 1991. do 2001. broj stanovnika u Hrvatskoj smanjen je za 287.740 osoba ili za 6,4%. Tijekom Domovinskoga rata poginulo je prema procjeni oko 22.000 osoba — u taj su broj uključene i nestale osobe (Živić i Pokos, 2004). Rat je izazvao jake migracije, prerazmjesta stanovništva na području Hrvatske i pojačano iseljavanje. Na temelju procjene, od 1991. do 2001. iz Hrvatske su iselile 456.454 osobe (Akrap, 2004). Ako uzmemo u obzir evidentirani broj izbjeglih Srba i njihove povratne tokove u Hrvatsku, procjena je da se, od 1991. do 2001., iz Hrvatske prema zapadnoeuropskim i prekomorskim zemljama iselilo oko 200.000 osoba (Akrap, 2004). Da nije bilo useljavanja u

5 Izvor: Prirodno kretanje stanovništva za pojedine godine od 2001. do 2017. godine, Državni zavoda za statistiku Republike Hrvatske

Hrvatsku smanjenje bi bilo veće, jer je od 1991. do 2001. godine u Hrvatsku došlo 232.966 osoba. Useljavanje je velikim dijelom posljedica ratnih zbivanja (Bosna i Hercegovina i Kosovo) i političkih pritisaka na etničkoj osnovi (Srbija). Zato je među useljenicima zamjetan udio starijih ljudi. Pad ukupnoga broja stanovnika slijedi i prirodna depopulacija. Od 1991. do kraja 2017. godine Hrvatska ima prirodno smanjenje (broj umrlih nadvisuje broj rođenih) za –240.408 (broju umrlih pribrojani su i naknadno upisani u matice umrlih, umrli od 1991. do 1995. godine). Tablica 3. pokazuje, s malim kolebanjima, stalnu tendenciju pada broja živorođenih i, s druge strane, postupni porast broja umrlih, jer u dobne skupine s većim stopama mortaliteta ulaze brojniji naraštaji.

3. Demografske promjene u Hrvatskoj nakon popisa 2011. i projekcije do 2051. godine

Nakon popisa stanovništva 2011. ubrzane su depopulacijske tendencije. Osim nastavljanja prirodnoga smanjenja, uslijedio je još jedan jaki val iseljavanja koji još uvijek traje. Kako pokazuje Tablica 4, protokom vremena disbalans u demografskim strukturama biva sve istaknutiji, time sve teži problem za gospodarski i društveni razvoj. Prema okvirnim procjenama autora ovoga rada — temeljenim na još uvijek nepotpunoj evidenciji prijavljenih hrvatskih državljana u zemljama useljenja — od popisa 2011. do kraja 2018. godine Hrvatska ima veći broj iseljenih nego useljenih za oko 200.000. Ako uvrstimo spomenuti negativni saldo migracije i prirodno smanjenje nakon popisa 2011. godine, danas Hrvatska ima svakako manje od 4 milijuna stanovnika. Za razdoblje od 2011. do 2016. raspoložemo potpunom statističkom građom za procjene i projekciju stanovništva (Akrap i dr., 2017; Akrap i Ivanda, 2018). Prema procjeni Hrvatska je sredinom 2016. godine imala 4.056.000 stanovnika. Za opći razvoj društva najvažnija je projekcija stanovništva po velikim dobnim skupinama do 2051. godine. Hrvatska ima dobnu strukturu u obliku „urne”, a to slikovito kazuje i kakvi se trendovi očekuju u budućnosti ako se ne počnu provoditi sveobuhvatne mjere populacijske politike. No i uz velike napore i preokret u demografskoj politici, nemoguće je izbjeći negativne učinke dosadašnjih demografskih kretanja. I uz pretpostavku po kojoj će nakon 2020. godine Hrvatska imati veći broj useljenih nego iseljenih te da će se razina fertiliteta zadržati na današnjoj razini, Hrvatsku očekuje velik pad broja stanovnika. Prema navedenim pretpostavkama, Hrvatska bi 2051. godine imala oko 3,15 milijuna stanovnika. Uz pad ukupnoga broja stanovnika idu i poremećaji u dobnom sastavu stanovništva. Dok je 2011. godine udio starih 65 i više godina u ukupnom stanovništvu bio 17,7% do 2051. godine taj će udio porasti čak na 30%.

Tablica 4. Kretanje ukupnoga broja stanovnika po velikim dobnim skupinama, prema popisima stanovništva, od 1961. do 2011. godine i projekcije stanovništva do 2051. godine⁶

Table 4. Total population trends by large age groups according to the population census from 1961 to 2011 and population projections for the year 2051

Godina	Ukupan broj stanovnika po dobnim grupama				
	Ukupno	0–14 godina	15–64 godine	65 i više	Nepoznato
1961.*	4.159.696	1.132.067	2.714.721	308.255	4.653
1971.*	4.169.887	979.447	2.745.780	425.330	19.330
1981.*	4.391.139	922.341	2.924.108	523.227	21.463
1991.*	4.499.049	888.267	3.026.775	550.040	33.967
2001.*	4.200.214	723.243	2.782.687	682.487	11.797
2011.*	4.284.889	652.428	2.873.828	758.633	
2016.**	4.056.000	590.000	2.656.000	810.000	
2021.**	3.882.700	554.300	2.455.900	872.500	
2031.**	3.673.300	474.300	2.232.900	966.100	
2041.**	3.420.600	424.500	2.036.600	959.500	
2051.**	3.149.500	379.600	1.826.100	943.800	
Struktura (u %)					
1961.	100,0	27,2	65,3	7,4	0,1
1971.	100,0	23,5	65,8	10,2	0,5
1981.	100,0	21,0	66,6	11,9	0,5
1991.	100,0	19,7	67,3	12,2	0,8
2001.	100,0	17,2	66,3	16,2	0,3
2011.	100,0	15,2	67,1	17,7	
2016.	100,0	14,5	65,5	20,0	
2021.	100,0	14,3	63,3	22,5	
2031.	100,0	12,9	60,8	26,3	
2041.	100,0	12,4	59,5	28,1	
2051.	100,0	12,1	58,0	30,0	

6 Napomena i izvori isti su kao i za Tablicu 1. *Popis stanovništva, **procjena i projekcija broja stanovništva.

Indeks 1961. = 100,0					
1961.	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
1971.	100,2	86,5	101,1	138,0	415,4
1981.	105,6	81,5	107,7	169,7	461,3
1991.	108,2	78,5	111,5	178,4	730,0
2001.	101,0	63,9	102,5	221,4	253,5
2011.	103,0	57,6	105,9	246,1	
2016.	97,5	52,1	97,8	262,8	
2021.	93,3	49,0	90,5	283,0	
2031.	88,3	41,9	82,3	313,4	
2041.	82,2	37,5	75,0	311,3	
2051.	75,7	33,5	67,3	306,2	
Lančani indeks					
1961.					
1971.	100,2	86,5	101,1	138,0	415,4
1981.	105,3	94,2	106,5	123,0	111,0
1991.	102,5	96,3	103,5	105,1	158,3
2001.	93,4	81,4	91,9	124,1	34,7
2011.	102,0	90,2	103,3	111,2	
2016.	94,7	90,4	92,4	106,8	
2021.	95,7	93,9	92,5	107,7	
2031.	94,6	85,6	90,9	110,7	
2041.	93,1	89,5	91,2	99,3	
2051.	92,1	89,4	89,7	98,4	

Broj stanovnika u radnoj dobi (15 do 64 godine) trebao bi se smanjiti za preko 1 milijun stanovnika, a broj mladih (0 do 14 godina) smanjio bi se za oko 273 tisuće. Nasuprot tomu, povećat će se broj starih 65 i više godina za oko 185 tisuća. Bitno je imati u vidu: Hrvatska će, iz godine u godinu, imat sve manje potencijalnih majki jer su naraštaji sve malobrojniji.

Zaključak

Predvidive demografske promjene nose sa sobom sve izraženije socijalne i gospodarske probleme. I uz najpovoljnije preostale uvjete, demografske strukture djelovati će vrlo restriktivno na stopu rasta društvenoga bruto proizvoda. Sve se dosadašnje hrvatske vlade vraćaju na početak i izrađuju novu, tj. svoju

demografsku strategiju i tako bježe od problema. Od samostalnosti samo je jedna hrvatska vlada to rijetko spominjala pa nije ni donijela svoj novi dokument populacijske politike (Vlada od 2011. do 2016.). Sve su preostale vlade donosile svoje strategije, tj. dokumente pri kraju mandata. Nijedan od tih dokumenata nije proveden, provode se tek pojedine mjere socijalne politike. Trenutačna vlada izrađuje svoju novu strategiju, opet pri kraju mandata. Postavlja se pitanje kakvu populacijsku politiku treba provoditi Hrvatska. Očito je da Hrvatska treba provoditi dugoročnu pronatalitetnu populacijsku politiku. To podrazumijeva provođenje niz mjera kojima će se postići da egzistencijalni razlozi što manje utječu na odluku o broju djece u obitelji. Iako istraživanja nisu posve nova, problemi su ostali isti, stoga ćemo iznijeti bitne čimbenike koji djeluju restriktivno na fertilitet (Akrap i dr., 2003; Akrap i Čipin, 2011). Pokazalo se da u Hrvatskoj na imanje manjega broj djece od željenoga jak utjecaj imaju egzistencijalni problemi. Dugo vremena to je nezaposlenost mladih i rad na određeno. Zaposlenost na određeno jak je potisni činitelj za iseljavanje zbog egzistencijalne nesigurnosti. U Hrvatskoj žene zaposlene na određeno, ako se odluče na radanje, nerijetko ostaju bez radnoga mjesta. To je jaki antinatalitetni čimbenik i nažalost nije rijetka pojava. Povremene mjere u okviru stambene politike neučinkovite su i svode se na kampanje. Stanovi su za mlade, u većini su slučajeva nepriuštivi, kako zbog niskih primanja, tako i zbog rada na određeno. Infrastruktura za pomoć zaposlenim roditeljima koji podižu djecu čest je problem, kako u pogledu nedovoljnih kapaciteta, tako i radnoga vremena. Poseban problem su nerazvijena područja u Hrvatskoj. Posebnim mjerama ekonomske politike treba, ne samo zaustaviti iseljavanje s nerazvijenih prostora, nego i privući doseljavanje. Hrvatska ne može osigurati dostatan broj radne snage na temelju vlastitih potencijala, nego će se ekonomskom prisilom morati orijentirati na uvoz radne snage. Zbog predvidivoga jakoga smanjivanja priljeva mladih na tržište rada nužno je oblikovati useljeničku politiku. U tom smislu Hrvatska treba na svoju dijasporu gledati kao na jedan od izvora revitalizacije. Recentne demografske trendove u Hrvatskoj nemoguće je zaustaviti i preokrenuti u pozitivnom smjeru bez promišljene sustavne dugoročne državne intervencije, od lokalne zajednice do središnjih državnih institucija. Za sve to treba postojati opće društveno suglasje i snažna politička volja svih ključnih aktera u hrvatskom društvu.

Literatura:

- Adamček, Josip (1980). Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV. do kraja XVII. stoljeća. Zagreb: JAZU.
- Akrap, Anđelko (2004). Zapošljavanje u inozemstvu i prirodna depopulacija seoskih naselja. Društvena istraživanja, 13(4–5), 675–699.
- Akrap, Anđelko i dr. (2003). Činitelji demografskih kretanja u Republici Hrvatskoj. Zagreb: Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži.
- Akrap, Anđelko; Čipin, Ivan (2011). Fertilitet i zaposlenost u Hrvatskoj. Zagreb: Ministarstvo obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti.

- Akrap, Anđelko; Ivanda, Krešimir (2018). Demografski podaci po županijama. U: *Županije–razvojna raznolikost i gospodarski potencijali* (str. 30–32). Zagreb: Hrvatska gospodarska komora.
- Akrap, Anđelko; Strmota, Marin; Ivanda, Krešimir (2017). Iseljavanje iz Hrvatske od početka 21. stoljeća: Uzroci i posljedice. U: Marin Sopta i dr. (ur.), *Hrvatska izvan Hrvatske II.* (str. 543–551). Zagreb: Centar za istraživanje hrvatskog iseljništva.
- Aračić, Pero (1998). Pastoralne teme u užem smislu u *Glasniku/Vjesniku* kroz 125 godina. *Diacovensia*, 6(1), 87–120.
- Berti, Ivan (1930). Problem nataliteta i mortaliteta te depopulacija u Slavoniji. Đakovo: *Glasnik biskupije bosanske i srijemske*.
- Bertoša, Miroslav (1995). *Istra: Doba Venecije (XVI.–XVIII. stoljeće)*. Pula: Zavičajna naklada Žakan Juri.
- Bičanić, Rudolf (1951). *Doba manufakture u Hrvatskoj i Slavoniji (1750–1860)*. Zagreb: JAZU.
- Bösendorfer, Josip (1950). *Agrarni odnosi u Slavoniji*. Zagreb: JAZU.
- Buturac, Josip (1967). Stanovništvo Požege i okolice 1700.–1750. *Zbornik za narodni život i običaje*, 43, 205–594.
- Buturac, Josip (1970). *Katolička crkva u Slavoniji za turskog vladanja*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Državni zavod za statistiku (1995). *Statistički ljetopis 1995*. Zagreb: Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske.
- Državni zavod za statistiku (1996). *Popis stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gospodarstava, 31. 3. 1991.: Stanovništvo u zemlji i u inozemstvu po naseljima: Dokumentacija 911*. Zagreb: Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske.
- Državni zavod za statistiku (2003). *Popis stanovništva 2001*. Zagreb: Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske. [Podaci publicirani na CD–u.]
- Državni zavod za statistiku (2013). *Popis stanovništva 2011*. Zagreb: Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske. URL: <http://www.dzs.hr/Hrv/censuses/census2011/results/htm> (25.05.2019.)
- Erlich Stein, Vera (1971). *Jugoslavenska porodica u transformaciji*. Zagreb: Liber.
- Gelo, Jakov (2000). *Demografska povijest Hrvatske*. Zagreb: rukopis.
- Gelo, Jakov (2005). Model detaljne analitičke tablice kretanja ukupnog stanovništva i vitalnih i migracijskih procesa po pojedinačnim godinama od 1901. do 2005. U: Jakov Gelo, Anđelko Akrap i Ivan Čipin, *Temeljne značajke demografskog razvoja Hrvatske (Bilanca 20. stoljeća)*. Zagreb: Ministarstvo obitelji, branitelja i generacijske solidarnosti.
- Gelo, Jakov; Krivošić, Stjepan (1990). *Kretanje stanovništva na tlu Hrvatske od 1700. godine*. Zagreb: Institut za ekonomska istraživanja Ekonomskog fakulteta u Zagrebu.
- Grgić, Ivan (1962). *Postanak i početno uređenje Vojne krajine kninskog kotara pod Venecijom*. *Starine*, 52, 249–271.
- Lopašić, Radoslav (1888). *Dva hrvatska junaka: Marko Mesić i Luka Ibrišimović*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Maddison, Angus (2001). *L'économie mondiale — une perspective millénaire*. Paris: Études du Centre de Développement OECD.
- Marković, Mirko (1976). Đakovo i Đakovština. U: *Zbornik Đakovštine: Knj. 1* (str. 147–349). Zagreb: JAZU.
- Nejašmić, Ivo (1991). *Depopulacija u Hrvatskoj: Korijeni, stanje, izgledi*. Zagreb: Globus.

- Perojević, Marko (1931). *Petar Kružić, kapetan i knez grada Klisa*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Raukar, Tomislav (1997). *Hrvatsko srednjovjekovlje: Prostor, ljudi, ideje*. Zagreb: Školska knjiga.
- Rendić Miočević, Ivo (1996). *Zlo velike jetre: Povijest i nepovijest Crnogoraca, Hrvata, Muslimana i Srba*. Split: Književni krug.
- Republički zavod za statistiku (1989). *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 1981: Stanovništvo po naseljima, općinama i zajednicama općina: Dokumentacija 553*. Zagreb: Republički zavod za statistiku SR Hrvatske.
- Rihtman–Augustin, Dunja (1984). *Struktura tradicijskog mišljenja*. Zagreb: Školska knjiga.
- Rogić, Ivan (2000). *Tehnika i samostalnost*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Salač, Josip (1942). *Brojčano opadanje poroda: Čudoredno pitanje naše Moslavine*. Zagreb: Zagrebačka priradna tiskara.
- Savezni zavod za statistiku (1975). *Popis stanovništva i stanova 1971: Stanovništvo i domaćinstva u 1948, 1953, 1961 i 1971 i stanovi u 1971: Rezultati po naseljima i općinama: Knjiga VII*. Beograd: Savezni zavod za statistiku SFR Jugoslavije.
- Sremac, Nada (1940). *Nismo mi krive: (Slavonska žena)*. Zagreb: Gospodarska sloga.
- Stančić, Nikša (1982). *Socijalna struktura i nacionalna integracija*. *Naše teme*, 26(11), 1901–1907.
- Stipetić, Vladimir (1987). *Jedno stoljeće u razvoju nacionalne strukture stanovništva na teritoriju SR Hrvatske (1880.–1981.)*. *Suvremeni ekonomski problemi*, 8, 61–126.
- Stipetić, Vladimir (1988). *Privredni razvoj po granama: (Poljoprivreda)*. U: Jakov Sirotković (ur.), *Enciklopedija Jugoslavije: Sv. 5 (str. 249–251)*. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod „Miroslav Krleža”.
- Stipetić, Vladimir (2003). *Stanovništvo i bruto domaći proizvod Hrvatske (1500–1913) u kontekstu najnovijeg rada Angusa Maddisona*. *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, 41, 91–156.
- Wertheimer–Baletić, Alica (1969). *Regionalne demografske implikacije zapošljavanja u inozemstvu*. *Ekonomski pregled*, 20(7–8), 703–723.
- Wertheimer–Baletić, Alica (1971). *Stanovništvo SR Hrvatske: Studije*. Zagreb: Školska knjiga.
- Wertheimer–Baletić, Alica (1996). *Specifičnosti demografskog razvitka u Hrvatskoj i njegove socio–ekonomske implikacije*. *Revija za socijalnu politiku*, 3(3–4), 251–258.
- Živić, Dražen; Pokos, Nenad (2004). *Demografski gubitci tijekom Domovinskog rata kao odrednica depopulacije Hrvatske (1991.–2001.)*. *Društvena istraživanja*, 13(4–5), 727–750.
- Županov, Josip (2002). *Od komunističkog pakla do divljeg kapitalizma*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

The Population of Croatia: Factors of Downward Trends

Andelko Akrap*

Summary

The wars affecting Croatian lands from the 15th to the beginning of the 18th century have stopped demographic and economic development. The drastic population decline has impoverished Croatia significantly. Areas that suffered the greatest demographic and economic damage have remained economically underdeveloped, have maintained a sparse population density and long depopulation tendencies to the present date. These areas were not always poor, undeveloped and sparsely populated. Furthermore, a major factor affecting population development in Croatia is emigration which took the form of several distinctive waves of emigration beginning at the close of the 19th century up until the present day. The second part of the 20th century witnessed the centralised development model which led to the large-scale abandonment of rural settlements resulting in migration towards the few large cities in Croatia, but also abroad. Thus, the model of accelerated industrialisation suffered a collapse in just over a decade, at least from the demographic perspective. The 1991 census has demonstrated a natural population decrease, a considerable rate of emigration and a pronounced deterioration of the age structure of the population. Population projections for the year 2051 show a very strong population decline. Anticipated demographic changes bring with them even more serious social and economic problems. There will be a compelling decline in the working-age population and so, despite other favourable conditions, the demographic structures will have a very negative effect on the GDP growth rate.

Key words: beginning of Croatia's demographic downturn, depopulation in Croatia, population policy, demographic breakdown

* Andelko Akrap, Ph.D., Full Professor, Faculty of Economics & Business, University of Zagreb. Address: Trg J.F. Kennedyja 6, 10000 Zagreb, Croatia. E-mail: aakrap@efzg.hr